

DOI: 10.33608/0236-1477.2021.06.38-51
УДК 821: 161.2: [82-31 + 82-32]: «196/197»

Лариса МОРОЗ, доктор філологічних наук, професор
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
e-mail: moroz_larysa@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3492-1425>

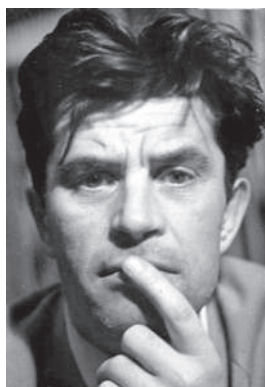
ІРОНІЧНИЙ ГРИГІР ТЮТЮННИК (ДЕЯКІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ)

У спадщині Григора Тютюнника та персонажах його творів авторка спостерігає ознаки (окремі та у своєрідному поєднанні) іронічності в широкій градації — від легкого поблажливого насміху до сарказму, трагічної іронії, подекуди й трагіфарсу. Йдеться про оповідання «Комета», «Гвинт», «Поминали Маркіяна», «Грамотний», «Сміхота», «Нюра», «Чудасія», «Син приїхав», «Медаль», про повісті «День мій суботній», «Життя Артема Безвіконного».

Ключові слова: іронія, прозорливість, емпатія, сарказм, трагіфарс, гротеск, тоталітаризм.

«Яка партія хвора!» — роблено-скрушно каже Григор Тютюнник, оглядаючи скупчення машин біля однієї з київських будівель, про яку щойно почув, що то поліклініка для компартійної номенклатури. Про снайперську влучність його іронічних та саркастичних коментарів щодо можновладців згадують усі, хто (частіше чи зрідка)

Ц и т у в а н н я: Мороз Л. Іронічний Григор Тютюнник (деякі спостереження) // Слово і Час. 2021. № 6 (720). С. 38—51. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2021.06.38-51>

міг почути його «думки вголос». Згадує іронічність його П. Мовчан, дотепність — Ю. Мушкетик, «гостру насмішкуватість» — П. Загребельний, «неповторний гумор» — А. Шевченко, про його гумор, часом і «воістину чорний гумор» пише Вал. Шевчук [2]. Влучно зауважив (щоправда, про щоденникові та робочі нотатки письменника) М. Слабошпицький: «Тютюнник напродив літературоцентричний. Гостроспостережливий. Іронічний та самоіронічний. Пожадливий на психологічні деталі» [10, 338].

У наведеному вислові-афоризмі (такої стислості виразу, сконденсованості думки мало хто досягав, і не лише в нашій літературі) чується не так глузлива репліка, пов'язана із суто медичною ситуацією (зрештою, його етична позиція не дозволила б йому глузувати із чиєїсь біди), як соціально-психологічний діагноз. Письменник глибоко прозирає у нездорову (щоб не сказати гірше) суть тієї «керівної і спрямовальної» сили, котра фізично знищила десятки мільйонів людей та ще більшої кількості зламала долі й душі. І цей біль ані на мить не згасав у його серці.

Григір Тютюнник — художник нюансів (емоційних, психологічних, соціально-психологічних). Незліченну кількість їх він не просто підмічав спостережливим оком у житті кожної людини, а й проживав їх своїм «не захищеним» серцем. Тут спробуємо поглянути, як передавав прозаїк усе те у своїх оповіданнях. Не заглиблюючись в аналіз почуттів персонажів, не розмірковуючи над можливими мотивами їхніх учинків, подавав самі вчинки — дію чи рішення (часом вистачає художньої деталі). Аналіз причин має виконувати читач, це має розбудити, змусити працювати його душу. («А дядько хай так і знають: завтра я з ним по рибу не піду» [14, 57], — підсумовує юний розповідач у новелі «Комета», а чому — нехай думає читач.) Не завжди вони й зрозумілі з першого погляду.

Причини — не тільки зовнішні, а часом і внутрішні, ще частіше — глибоко приховані [9, 47]. Іронія, щоправда, і тоді буває відвертою, як-от у незавершеній повісті «Життя Артема Безвіконного»: «...в очах у них чаївся жаль, що так нічого й не скоїлося, тільки подратували» [14, 715]. А йдеться про псевдосамогубство односельця. Іронізує письменник не тільки з, умовно мовлячи, кривдників. І від того залежить, який із незліченної кількості видів іронії звучатиме; зрозуміло, що в одному творі може бути їх кілька водночас.

Наведемо з тієї безлічі лише кілька найвиразніших, найочевидніших прикладів. Чимало написано про любов до людей і породжений нею біль за них як головний і основний нерв творчості Григора Тютюнника. А саме із цих почуттів виникає іронічність погляду художника слова на представників того режиму, який перевернув чи й знищив усе людське, перетворив життя на пекло. Безмозкі й нікчемні, вони не завжди й присутні в сюжеті, але їхній чортячий тиск чавить, спотворює навіть нормальних людей.

«Времена гармонии разума и сердца проходят, — пише тоді ще Григорій, молодий учитель, з Артемівська (нині Бахмут) у 1962 р., — верх берет шарканье подметок под звуки какофонии, футбол, водка, тряпки — это отдыхает разум, сотворив космический корабль и атомную бомбу» [13, 82].

З роками приходив досвід — і житейський, і літературний.

У листі до перекладачки Н. П. Дангулової 5 грудня 1971 р. Григорій Тютюнник писав: «“Син приїхав” — повість про те, як із-під Ростова приїхав у село до батьків син. Власним “Москвичем”. Ви мене знаєте й можете собі уявити, яку комедію я розписав у зв’язку з оцим “Москвичем”, власним!» [13, 126]. Справді, у творі той «власний» автомобіль стає чи не головним його героєм, — таку велику увагу приділяють йому всі, а реальний господар — ніби якийсь придаток до нього.

Одначе важливою є «передісторія» цього, можна сказати, антилюдського перетворення персонажа. Її знаходимо в листі письменниковому до родича Ф. Г. Тютюнника від 18 серпня 1977 р., в майже розпачливих словах:

Знаєш, я інколи втрачаю, не бачу, як сліпий білого дня, сенсу літературної писанини. Кому воно? Навіщо? Кого ми пом’якуємо, братаємо на землі, закохуємо, вилюдноємо. Усі вкалюють (до чого містке слово), вкалюють (навіть свята придумали від роботи, професійні, вкалувальні, недушевні), тоді — хоп! — умирають. А ми пишемо, благаємо краси... [14, 157].

Порятунок, хоча б емоційний, шукав в іронії...

Стишло, але виразно описував шлях (через «мовчазну працьовитість») героя оповідання «Син приїхав» Павла Дзякуна до матеріального добробуту — як той його розумів (як розуміла більша частина мешканців країни), тоді, коли вже «почував себе так, як йому й хотілося: спокійно, впевнено і незалежно» [14, 254]. Вершиною того соціального щастя вважалося придбання автомобіля, і воно впливало на / визначало щастя особисте: «Через “Москвича” Павло й не одружувався так довго, хоч мав уже за тридцять» [14, 254]. Наслідки неминучі: на шанобливі привітання односельців «Павло одказував, дивлячись понад їхніми головами на річку: “Зас-с-сте!”» [14, 255]. Цей психологічний штрих митець доповнює ще виразнішим — відповіддю на наполегливе запитання про те, «скільки це “добро” коштує»: «Усі гроші, — з холодною посмішкою, що й не схожа була на посмішку, казав Павло і дивився своїми малорухомими риб’ячими очима поверх цікавого дядька» [14, 256].

Слово «прозирає» у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка, до речі, супроводжується двома прикладами: з поеми Т. Шевченка «Сліпий» («Ледві-ледві опівночі серцем прозираю») та з «Історичного оповідання» П. Куліша («Хто ж із них прозирнув глибше

в історичню правду?» [11:3, 466; див. також: 15:1, 313; 6, 40]. У глибини історичної правди письменник прозирає в оповіданні «Поминали Маркіяна» (написане ще до 1967 р., як зазначав у листі до Н. П. Дангулової), де йдеться про чоловіка в багатьох планах недоладного, але за будь-яких ситуацій вірного своїй ідеї: «Порядок треба знать!» [14, 166]. Ідея ця, абстрактно кажучи, не найгірша, адже протилежне — хаос — не може привести ні до чого доброго. Та в ненормальних життєвих обставинах викривлюється все, що було звичайним [див.: 13, 185].

Маркіян належить до того покоління, на чюю долю випали три війни і три голодомори разом із большевицькою тиранією, колгоспною системою. Та ці страхітливі умови й межові ситуації ще й накладаються на парадоксальність характеру персонажа.

Його вчинки видаються безглуздими. А насправді? Про що, наприклад, свідчить епізод із часу Першої світової, у «шістнадцятому»? Повертався він до рідної Полтавщини (зважмо, пішки). Маркіянові («іздевому кінної артилерії») дуже заважає металеве пристосування, яке йому «полагаецца іметь» на обох ногах для захисту їх-таки, «штоб подкоренная лошадь не повредила ему ноги» [14, 171]. Одначе на пропозицію односельця позбутися того «брязкала» обурено відмовляється: «Що я, порядку не знаю?! Сказано в уставі: не положено — умри, но не поруш!» [14, 171]. Вочевидь у тому «уставі» (статуті, що його герой вивчив до останньої літери) нічого не сказано про повоєнні правила, а він прагне *точно* виконувати статут, тобто дотримуватися букви закону, як мовиться. Можна це розуміти як своєрідний перфекціонізм, а що він постає в дещо викривленому вигляді (як і мова персонажа) — на те були, певно, свої причини (та імперія, до якої цей чоловік належав, — чи була вона аж такою гармонійною для всіх?).

Описаний епізод доповнює історія сутички з махновцями, про яку згадує його давній приятель: «...кажу Маркіянові: на 'кого біса ти туди ліз? А він: "Хіба ж я знав, що в них такі порядки, щоб за порядок бить?!"» [14, 173].

Такі трагікомічні за своєю суттю моменти в цілісній тканині оповідання, витканій на основі смерті й поминальної вечері, створюють ознаки трагіфарсу. Цей своєрідний жанр вивчав Євген Васильєв за зразками драматургії, зокрема за п'єсою О. Введенського «Ялинка у Іванових». Учений зазначав: «...трагіфарсові засоби, помножені на тривожну і трагічну атмосферу п'єси, створюють протягом усієї дії суцільний трагіфарсовий ефект» [1, 178]. І посилався на думку Ежена Йонеско про можливість підкреслити «за допомогою фарсових прийомів трагічний сенс п'єси» [1, 179].

Такий, зокрема, погляд на оповідання «Поминали Маркіяна» поглибить розуміння його навіть у порівнянні з універсальним / багатобічним прочитанням у давній статті В. Дончика:

Проза Гр. Тютюнника багата гумористичними ресурсами, вона зіткана з іронічних, глузливих, хоч мало коли відсторонених, частіше співчутливих деталей, інтонацій, реплік, часто це колізії, про які в народі кажуть «і сміх, і гріх». Ну хіба не скажеш так про Маркіяна, який усе своє життя присвятив боротьбі «за порядок» [4, 18].

Утім, певним виправданням для Маркіяна є те, що вимогу дотримуватися порядку він ставив так само й до себе та своїх рідних. Жодних керівних посад, попри свою активність у житті села, не мав, хіба ото «призначило правління сторожем до заготзерна, бо знало, що Маркіян не тільки іншим не дасть украсти й пшеничини, а й сам не візьме» [14, 175]. Дуже точно написав Олексій Неживий: «Змученим мізерними хатніми клопотами, знесиленим, жалюгідним і голодним бачимо колишнього колгоспного активіста — головного персонажа оповідання “Поминали Маркіяна”. Він сам незадовго до смерті прагне тільки одного — наїстися» [7, 7]. Які вже тут жарти, яка іронія?!

Односельці й насміхаються з нього за його любов до порядку, а водночас і шанують за те саме. Принаймні зі словами вже хворого Маркіяна («Смерті мені... не страшно... А от шкода чогось... Пожити кортить, побачити, що воно за порядки надалі будуть» [14, 177]) його давній приятель «лагідно» погоджується. Ідеалом же для Маркіяна є те, що йому запам'яталося з 35-го року із якоїсь наради в Полтаві: «А ночували в готелі... Патефони, їжа — яка хочеш... Порядок, порядок...» [14, 177]. Ось такі поєднання трагічного і комічного об'єктивно прислужилися до того, що, попри пильність цензорів, твір було опубліковано ще 1969 р. у збірці Григора Тютюнника «Деревій».

Визначення «і сміх, і гріх» доречнішим видається щодо такої новели, як «Гвинт», яка розповідає про «Ониськів блуд»: пощастило чоловікові забагатіти (він разом з односельцем видушував соняшникову олію з допомогою гвинта, який знайшов поблизу шляху «давно, ще за війни», його син). І прийшло «хоч і нетривале, зате хмільне щастя бути в селі першою людиною, з котрою навіть фінагент Білан почав здоровкатись не інакше, як за руку, знімаючи при цьому форменого картуза з мідною кокардою» [14, 138]. Авторська іронія загострюється до сарказму мірою деталізації того, на чому ґрунтується самоповага персонажа («навіть фінагент...» і далі, аж до мідної кокарди).

То насправду трагікомічний персонаж — людина, «в котрої зроду-віку не було в руках нічого путящого й раптом опинилося» [14, 139]. Трагічний елемент твору пов'язаний із самим «наверненням долі», а власне — скаліченням Ониськового сина, який спробував розрядити міну та й знайшов отого гвинта. Дивні й уявлення Ониськові про ідеал заможного життя («що схочу, те й придбаю: хату [хоч не бездомний, просто хата зачала. — Л. М.], дівку [мабуть, наречену для однорукого сина, бо ж сам одруже-

ний. — *Л. М.*], духову музику — все!» [14, 142]) і розкішність убрання: нова кухвайка, галіфе, чоботи — усе з витребеньками. А втім, чи насправді смішна ота «вершина мрій»? «Село перестало бути глухоманню» [14, 140], — повідомляє письменник слідом за яскравими деталями картини села, у якому з'явилася аж власна олійниця... Співчутливо-іронічне ставлення до героя прочитується в завершальних словах: «Онисько, певне, уже б давно помер, коли б у його душі, мов зернятко в цвілому зовні горіхові, не кублилася надія на якийсь чудернацький випадок. Благословіння...» [14, 143]. Поняття «іронія» має, згадаймо ще раз, зміст широкого діапазону: від легкого насміху (з певною поблажливістю чи скептицизмом), маски серйозності, удавано загадкового інакомовлення до відвертого знущання, що його звать сарказмом, і навіть до протилежного — трагічної іронії. Варто бодай приблизно визначити «пропорції» тих нюансів у творах Григора Тютюнника. Адже в багатьох із них бачимо своєрідну суміш у характеристиках персонажів, і часом доволі важко відокремити одне від одного. «Саме характери, — наполягає М. Жулинський, — рухають сюжетну дію, творять образну систему твору — тому так часто в його оповіданнях трагедійні інтонації уживаються з гумористичними, саркастичні і сатиричні ноти не дисонують з елегантними чи мажорними тонами» [5, 48].

Уже назва оповідання «Грамотний» саркастична, але то стає зрозумілим лише в процесі сприйняття дії. Ідеться про колгоспного бригадира Якова Бруса, «на прізвисько Ява», з «важким чавунним поглядом», здатного впоратися з «проривами» в роботі колгоспу «не кмітливістю, не сумлінням, а чавунною вдачею своєю» [14, 374]. У сюжеті про завдання ним травми «бабі Мотрі» найвиразнішою для характеристики його є репліка одного з присутніх у клубі, де відбувається «товариський суд»: «Хай розкаже, як він на роботу загадував! Він же ніколи нікого на ім'я не назвав, а постукав пужалном у вікно: “Тобі — на свинарник!” — хльоснув жеребця батоном і поїхав. І попробуй скажи йому хоч слово...» (так і згадується класика XIX ст.: панський управитель жене кріпаків на панщину). І от відповідь Яви: «А з вами інакше й не можна. З вами тільки так і треба. Бо по-хорошому ви наробите чортів пляшку. <...> Так що я вас знаю. Я нащот вас *грамотний*» [14, 384; тут і далі курсив мій. — *Л. М.*]. Виникає суперечка: на зборах присутні не тільки чесні люди, злодійкуваті також отримують, м'яко кажучи, докори. Ява, зловтішаючись, коментує: «А що, побалакали з ними?.. Хіба з ними так балакають? З ними не такої *грамоти* треба знати!» [14, 386]. Зрозуміло, що це слово тут фігурує в значенні, протилежному буквальному, загальноновживаному. Це один із видів іронії. Бригадир підсміюється, почувавшись вищим за всіх односельців. Та межі його іронії значно вужчі за межі іронії авторської.

В іронічності назви оповідання «Нюра», а ще точніше — в іронічності характеристики головного персонажа переконуємося вже на другій сторінці:

Не став Кирячок бідовіший і тоді, коли одружила його на собі зайшла з Донеччини всевміювата і всезнаювата дівчина Нюра, а ще ніби дужче скулився душою і переймав од супряжниці кожне її кив і кожне морг, аж до отого деренчливого «р», за яким у Нюри-жінки вчувалася відчайдушна рішучість подолати будь-яку житейську скруту, а в Нюри-чоловіка — лише самовідаданість своїй господині [14, 306].

Насмішкувата поблажливість наведеної характеристики сприймається складніше, якщо пам'ятати перший же абзац твору (письменник привчає / змушує читача до уважності): «Нюра, вузькоплечий і сухогрудий чоловік, обличчя якого, здавалося, ніколи не знало ні радості, ні гніву, ні печалі, а мало один лише постійний вираз — давньої лякливої покори, наче хтось тупнув колись на Нюру ногою і сказав: “Не смій!”» [14, 304]. Це не так портрет, як символічний відбиток жахливої ситуації в суспільстві, побудованому на суцільних обмеженнях та заборонах. Людині з тонкою душевною організацією місця тут немає.

Навіть особу енергійну й талановиту такі обставини можуть зламати, перетворити на щось протилежне. Така думка прочитується в довжелезному заплутаному (геть непритаманна стилеві Тютюнника риза) реченні, що її не кожний цензор, зрештою, і помітить. Ідеться про малюнок на бильцях (фільончастих) ліжка — півнів, що їх «мальовано було, мабуть, давно, тьмяною, не теперішньою фарбою». Та колись малюнок був яскравий і кольорами, і характером тих півнів:

...видно було, що створила його [малюнок. — Л. М.] людина з іскрою Божою... і всяк, хто поглянув би зараз на мляве, мов стояча вода, Нюрине обличчя, на похливі його руки, очі, брови, навіть вуха, — нізачо не повірив би, що півні оті, по-парубоцьки напружені в шиях, спинах і ногах, вивела колись рука смирного хлопця Івана Кирячка... [14, 305].

Логічно припустити, що *колись* художник укладав свій характер у тих півнів, а тепер він став «смирним хлопцем» — аж до того, що спокійно носить жіноче ім'я Нюра (до речі, російське, геть чуже українській мові). Звідси й дивна його любов до слова «немов»: «...щоб той, хто слухає, не подумав часом, що саме отак Нюра і міркує. Саме отак міркувати Нюра ніколи в житті не наважувався, навіть у дрібному» [14, 304]. Це не карикатура, не насміх із недоладного боягуза. Це образ універсальної регламентованості в країні, де дозволено й мислити тільки так, як «згори» диктують...

Емпатія Тютюнникова чи не найвиразніше проявлена в цьому персонажеві — у складному поєднанні з авторською іронічністю. «Людину тепер *ніхто* не бачить»... Чия це розпачлива констатація — письмен-

ника чи його персонажа, щодо чієї репліки подано коментар: «Він сказав це так, наче знав давно. Без усяких “немов”. Знав!» [14, 316]? І перед цим узагальненням відступають на другий план усі описи неадаптованості «плохенького» чоловіка, навіть пряма ситуація, що спричинила його бунт, «немов» (уживу іронічно це його слово) несподіваний... «Його як типа породили певні обставини», — переказує слова Гр. Тютюнника П. Засенко [2, 282].

Письменник, слід зазначити, з прикрістю розповідав у листі до Н. П. Дангулової 9 квітня 1977 р., коментуючи історію про саме це, як він писав, «досить важливе речення»:

Я написав оце речення, надаючи йому в основному значення психологічного (адже скривдженому здається, що всі люди здатні лише кривдити, це спалах маленької амбіційної людини), а у «Вітчизні» зробили на ці слова наголос соціальний — і зняли. Безглуздо, звичайно. І смішно. І сумно [13, 135].

Насправді сумно те, що страх змусив викреслити речення, у якому, сказати б, зміст неоднозначний. Та ще важливіше продовження його думки, зумовлене вочевидь не так цим конкретним епізодом, як спостереженням у суспільній атмосфері: «Йй-богу, скоро і слово “чесний” може стати іронічним, як, наприклад, уже трапилося з поняттям “інтелектуальний”. Все можна, виявляється!» [13, 135].

Іронічністю перейнято й назву, й увесь зміст новели «Сміхота». Трагічність її виявляється під кінець оповіді. Друкувалося її завершення так: «Отакий хрест. Поставив його над дядьком, над тими, кому дядько залив сала за шкуру, і над тими, що про це нічого не знають. Над пам'яттю» [14, 415]. І конфлікт ніби звужувався до особистої кривди. Називаючи різночитаннями варіанти твору, О. Неживий зазначав:

Гадаю, що й у середині вісімдесятих років упорядник [А. Шевченко. — Л. М.] не з власного бажання вилучив ту частину тексту, котра насамперед виражає концептуальну проблематику художнього змісту новели, тобто засудження тоталітаризму, який мав на меті знищити правічні українські духовні корені й національну пам'ять — «...над тими, **що од дядька вгинули**» [8, 96].

Не тільки пряма авторська іронія (різних ступенів) наявна у творах Тютюнника, деякі його персонажі здатні до самоіронії.

Ще в першій його збірці «Зав'язь» (1966) бачимо такого в новелі «Чудасія»: «...найшла на мене якась мара», «здурів» [14, 90], — насміхається, точніше гірко іронізує із себе інвалід Другої світової війни, мабуть уявляючи, як сприймуть чиновники його листа до «товариша командарма», якому «у двадцятому році» «коня підводив» одного разу. Всерйоз же — просить допомогти: потрібна триколісна машина (найпримітивніше й найдешевше з усього, що тоді існувало), адже йому важко на протезі ходити, особливо коли дощі, до того місця, де сторо-

жує: «Бо де ж те здоров'я візьметься, скажіть, коли на мій вік *три голодовки* випало і три війни!» [14, 89]. Слова, які тут підкресляю — чи не перша в підрадянській літературі констатація (на рівні умовного коду) жахливих *трьох* голодоморів, яким червона імперія піддала українців упродовж такого короткого часу (1920-ті — 1940-ві роки). Ця згадка про трагедію нації з'являється в контексті напівіронічному: пам'ятаємо тональність усієї двосторінкової новели — листа людини-страдника, та водночас дотепника. Самоіронія Приходька химерно поєднується з глузуванням письменника над чиновницькою недоумкуватістю, коли йдеться про офіційну відповідь ветеранові війни та його реакцію — знущання зі знущальників: «Машина вам, товаришу Приходько, пишуть, не показана, с'язі з тим, що кульша на два сантиметри довша, ніж треба. Треба п'ятнадцять, а у вас — сімнадцять. <...> Так що ж, мені оті два сантиметри надрубати, чи як?» [14, 91].

Григор Тютюнник писав про тих людей, які, виконавши тяжку роботу рядового бійця, повернулися з війни (часто-густо інвалідами), не привезли із загарбаної Європи жодної власності, жодних мародерських статків і до того ж не отримали від ніби своєї держави нічого — не тільки преференцій, а й елементарної уваги. До числа таких належить і сторож артілі «Вперед» Мусій Приходько.

А також і герой новели «Медаль» (написаної ще до 1967 р., як зазначав у листі до Н. П. Дангулової [13, 107]) Данько (про його повне ім'я — трохи далі), котрому тоді випало воювати в Польщі. Нині пахнуть йому «молодою живицею» сандомирські сосни і «дими з ротних кухонь» бачаться в «найтяжчих» снах, як і тодішні страви — «такі масні... і такі густі, що й ложкою не повернеш». Не менш «тяжкі, виснажливі сни» мучать його й від недавнього часу, «по демобілізації»: «куліш, затірка, оладки... товчена картопля» [14, 416] тощо. Чому ж навіть така «розкішна» їжа мучить його лише в снах? Тому що він повільно... вмирає від голоду... Трохи заспокоює його те, що «не тільки йому скрутно, а й людям». Адже в селі «у більшості хаток не світилося й не куріло з бовдурів, як то бувало завжди зимовими вечорами» [14, 417].

Ідеться, власне, про той повоєнний голодомор, про який у час написання новели ніхто не мусив знати. Тож не випадково її не друкували до середини 1980-х років.

Моторошні деталі (Тютюнник завжди був майстром художньої деталі) — ознаки наближення смерті героя — контрастно сусідять із саркастично поданими елементами совкового казенного ритуалу, що засвідчує нібито життя системи. Річ у тім, що покликано до «сільбуду» (у половині його — «сільська Рада») Данька, щоби вручити йому медаль «За трудову доблесть» за «самовіддану працю на тваринницькій фермі». І його названо повним ім'ям Данило Якимович Глиця — чи не вперше, бо чита-

но офіційну «бумагу», і «в президії лунко заляпали долоні» [14, 419]. Саме так, долоні (блискавична деталь!) — метафора безликості чиновництва. У тій президії, де «урочисто освітлена сцена і стіл, накритий червоною скатертиною», присутні «кілька членів виконкому, бригадири й голови колгоспів» [14, 418]. І жоден із тієї ситої маси (форма множини в цитованому уривку не випадкова) і не думав поцікавитися, як живе нагороджуваний, як і чи харчується, лише догідливо (цього слова немає в тексті твору, але воно, сказати б, виникає в «доданій реальності») поглядали «на молоденького уповноваженого з району» [14, 418]. А прибулець так само байдужий, бо «швидко потис налиту [від тривалого голоду. — *Л. М.*] Данькову руку» і, вітаючи, додав звичні пустопорожні слова: «...бажаю вам здоров'я і ще більших трудових успіхів!» [14, 419].

У новелі «Медаль» уже не натяками, не позначками-кодами, а в повноцінному сюжеті розгортаються, отже, ознаки трагіфарсу. Тут, звісно, немає й мікрона сміху щодо тієї чиновної дрібноти, бачимо лише трагічний сарказм геніального майстра слова.

Тривалий час не публікувалася також повість Григора Тютюнника «День мій суботній» — суцільна й неприхована іронія (аж до сарказму) щодо всіляких функціонерів радянської доби. Цим особам митець дав чи не найвиразнішу характеристику в одному зі своїх листів. «Зеленіє і бугриться на голих грядках, — ділиться він осінніми враженнями, — тільки редька, порепана, твердолоба й живуча, як начальство» [цит. за: 12, 13]. Саме такі (попри їхню високу думку про себе) начальники Миколи Порубая — молодого спеціаліста, головного героя повісті, від чийого імені ведеться виклад у творі. Спершу то «завкадрами нашого Товариства» (без конкретизації, якого саме; уже в цьому звучить авторська іронія, а що то є Товариство охорони пам'яток історії та культури, — стане зрозумілим далі). Він, «крім своїх прямих обов'язків, має ще один: записувати на папірець тих, хто запізнюється на роботу». І виконує те «не тільки ретельно, а й талановито... Він упізнає вас по кроках!». І далі: «...й відвідувачів, якщо вони вже заходили до нас хоч раз». Кумедне відлуння страшних часів, коли й за десять хвилин спізнення можна було опинитися у в'язниці, письменник підсилює словами Миколи (у дещо пом'якшеному варіанті): «...в вас гине талант агента карного розшуку. Тримати в пам'яті кроки півсотні людей — це феноменально» [14, 649].

Майже гротесковою постаттю є директор Іван Захарович, що, за спостереженнями розповідача, навчився уникати будь-яких ризиків — «винайшов свою власну тактику: жити й діяти між небезпеками, що призводять до необхідності робити або не робити висновки» [14, 651]. Микола додає саркастичний коментар: «...невідомо мені, що думає Іван Захарович уночі про наступний день свого життя. Але я впевнений, що

кожен свій крок у завтра він розраховує з потужністю Ганнібала й Наполеона!» [14, 651]. А в Григора Тютюнника навіть оцей знак оклику має цілком певне художнє значення — не менш важливе за «дві схожі, але самостійні посмішки» персонажа.

Окремою мікроновелою в тексті твору є розповідь Миколи про вершини бюрократичної винахідливості — про те, як і яку за «порадами» директора він нібито вигадав *форму* «кваліфікованого» ділового листування:

«Високошановний товаришу!

Мусимо Вам повідомити, що Ваше прохання уважно вивчено і обговорено...» і т. д.

Цінність знахідки очевидна. Взяти хоча б слово «мусимо», цю перлину мого відкриття. Хто мусить? Невідомо. Хто примусив повідомити? Невідомо. «Розглянуто і обговорено». Хто саме розглядав і обговорював? Також невідомо. ...я тільки мушу повідомити про його вирішення. А хто вирішував? Це — справді питання. І кінці його надійно сховані у формі: «розглянуто і обговорено» [14, 651].

Сарказм розповіді не лише про ці виверти — відтворення не просто стилю формулювань, а й побаченого крізь нього стилю цілої системи — виявляє прозріливу мудрість письменника. Його героя (тобто і його самого) ніби душить сміх («зауважив я, стримуючи сміх, що аж клекотав мені в грудях» [14, 667]), та насправді сміх той глузливий і водночас гіркий, особливо коли йдеться про реставрацію меморіального музею — у спосіб... знищення всього автентичного в ньому: «Лишилася пофарбована в стилі “а ля агітпункту” зала, яку мали обставляти по-музейному» [14, 666]. І то виправдовує Іван Захарович велемудрими просторікуваннями про музей як «своєрідний храм», яким, мовляв, не можна «приземляти ідею величності людського духу, генія» [14, 667] тощо.

До рівня символу неприродної бутафорної системи виростає постать цього персонажа в сцені його «сумовитих» спогадів про те, як він «віддав сільському господарству свої найкращі роки», ті, коли «вся робота впала на руки» [14, 653]. Показуючи при цьому свої руки, він щиро впевнений: «Якби не ми, не повна наша віддача в ті роки...» [14, 654]; а Микола добре пам'ятає його — тоді «уповноваженого», що «наїздив у колгосп ледь не щодня і мав у селі славу людини суворої, такої, що на очі йому з в'язкою соломи чи дров не попадайся» [14, 657] (і тут уже немає й тіні іронії, такі «діячі» змальовані в інших суворих творах Гр. Тютюнника).

Уже й цей погляд на низку прозових творів виявляє, який складний у своїх внутрішніх тонкощах, попри позірну простоту, художній світ цього письменника. І підтверджує узагальнення, яке давав В. Дончик:

Неповторні, колоритні тютюнниківські характери, коли й навіть т. зв. «негативні», подаються з м'якою, доброю, хай глузливою, іронією, а не з безпе-

ляційним присудом, оті такі зірки й хвилюючі в цій зірковості деталі, а ще винятково чула до людей, до природи, до мови Григорова спостережливість мають своїм джерелом саме любов [3, 4].

Вичерпну характеристику етичних та естетичних (у нерозривній єдності) основ стилю Григора Тютюнника подав О. Гончар:

Цей загалом лагідний, схильний до теплих ліричних кольорів письменник нерідко ставав нещадним, це теж відомо. Яким вогнем сарказму й презирства бурхало його слово, коли йшлося про антипода трудової людини, про котрого-небудь із тих, хто, знехтувавши моральні норми колективу, потоптавши і власну совість, і мудрість народного національного звичаю, принатурився жити пустодухим, наскрізь егоїстичним життям хапути, рвача й нахлібника... [2, 182].

Художній світ письменника, попри свою позірну простоту, виявляється надзвичайно складним у внутрішніх тонкощах думок, емоцій, конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв Є. М. Жанрова модель трагіфарсу в сучасній драматургії // Актуальні проблеми літературознавчої термінології. Науковий збірник. Вип. 2. / відп. ред. Є. М. Васильєв. Рівне: [Рівненський державний гуманітарний університет], 2017. С. 177—181.
2. Вічна загадка любові: Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника. Київ: Радянський письменник, 1988. 495 с.
3. Дончик В. Григір Тютюнник: його творчість невичерпна // Григір Тютюнник. Нові дослідження і матеріали: наук. зб. до 80-річчя від дня народження Григора Тютюнника / упор. О. Неживого. Луганськ: [Луганський національний університет імені Тараса Шевченка], 2012. С. 3—9.
4. Дончик В. Любов і біль // Тютюнник Г. М. Облога. Вибрані твори / передм., упоряд. та приміт. В. Дончика. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2004. С. 6—23.
5. Жулинський М. Добром нагріте серце // Жулинський М. Наближення: літературні діалоги. Київ: Дніпро, 1986. С. 33—55.
6. Куліш П. Хуторна поезія. Львів, 1882. 137 с.
7. Неживий О. Які ж ми є, українці? // Літературна Україна. 2007. 14 червня.
8. Неживий О. Нові знахідки текстів Григора Тютюнника // Слово і Час. 2014. № 6. С. 94—103.
9. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 135 с.
10. Слабошпицький М. Протирання дзеркала. Те, чого ви не прочитаете в історії літератури: спогади. Київ: Ярославів Вал, 2017. 688 с.
11. Словарь української мови: У 4 т. Київ: Лексикон, 1996.
12. Стеблина М. Сяєво рідних душ // Українське слово. 2005. Число 48 (24—30 листоп.).
13. Тютюнник Гр. Бути письменником: щоденники, записники, листи / передм., упоряд. О. Неживого. Київ: Ярославів Вал, 2011. 440 с.
14. Тютюнник Гр. Холодна м'ята: Оповідання, повісті, твори для дітей / упоряд. і передм. П. П. Засенка. Київ: Укр. письменник, 2009. 843 с.
15. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2001—2015.

Отримано 4 серпня 2021 р.

REFERENCES

1. Vasyliiev, Ye. M. (2017). Zhanrova model trahifarsu v suchasniiv dramaturhii. In Ye. M. Vasyliiev (Ed.), *Aktualni problemy literaturoznavchoi terminolohii*, 2, 177—181. Rivne: Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet. [in Ukrainian]
2. *Vichna zabadka lubovi: Literaturna spadshchyna Hryhora Tiutiunnyka. Spohady pro pysmennyka*. (1988). Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [in Ukrainian]
3. Donchyk, V. (2012). Hryhir Tiutiunnyk: yoho tvorchtstvo nevycherpna. In O. Nezhyvyi (Ed.), *Hryhir Tiutiunnyk. Novi doslidzhennia i materialy: naukovyi zbirnyk do 80-rychchia vid dnia narodzhennia Hryhora Tiutiunnyka* (pp. 3—9). Luhansk: Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian]
4. Donchyk, V. (2004). Liubov i bil. In H. M. Tiutiunnyk, *Obloha. Vybrani tvory*. (V. Donchyk, Ed.; pp. 6—23). Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “Pulsary”. [in Ukrainian]
5. Zhulynskyi, M. (1986). Dobrom nahrite sertse. In M. Zhulynskyi, *Nabyzhennia: literaturni dialohy* (pp. 33—55). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
6. Kulish, P. (1882). *Khutorna poeziia*. Lviv. [in Ukrainian]
7. Nezhyvyi, O. (2007, June 14). Yaki zh my ye, ukraintsi? *Literaturna Ukraina*. [in Ukrainian]
8. Nezhyvyi, O. (2014). Novi znakhidky tekstiv Hryhora Tiutiunnyka. *Slovo i Chas*, 6, 94—103. [in Ukrainian]
9. Semkiv, R. (2004). *Ironichna struktura: typy ironii v hudozhnii literaturi*. Kyiv: Vydavnychiy dim “KM Akademia”. [in Ukrainian]
10. Slaboshpytskyi, M. (2017). *Protyrannia dzerkala. Te, choho vy ne prochytaiete v istorii literatury: spohady*. Kyiv: Yaroslaviv Val. [in Ukrainian]
11. Hrinchenko, B. (Ed.). (1996). *Slovar ukrainskoi movy* (Vols. 1—4). Kyiv: Leksykon. [in Russian and Ukrainian]
12. Steblyna, M. (2005, November 24—30). Siaievo ridnyh dush. *Ukrainske slovo*, 48. [in Ukrainian]
13. Tiutiunnyk, Hr. (2011). *Buty pysmennykom: shchodennyky, zapysnyky, lysty* (O. Nezhyvyi, Ed.). Kyiv: Yaroslaviv Val. [in Ukrainian]
14. Tiutiunnyk, Hr. (2009). *Kholodna miata: Opovidannia, povisti, tvory dlia ditei* (P. P. Zasencko, Ed.). Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. [in Ukrainian]
15. Shevchenko, T. H. (2001—2015). *Povne zibrannia tvoriv* (Vols. 1—12; M. H. Zhulynskyi at al., Eds.). Kyiv: Naukova dumka. [in Russian and Ukrainian]

Received 4 August 2021

Larysa MOROZ, doctor of philology, professor
 Shevchenko Institute of Literature
 4 M. Hrushevs'koho st., Kyiv, 01001
 e-mail: moroz_larysa@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3492-1425>

IRONIC HRYHIR TIUTIUNNYK (SOME OBSERVATIONS)

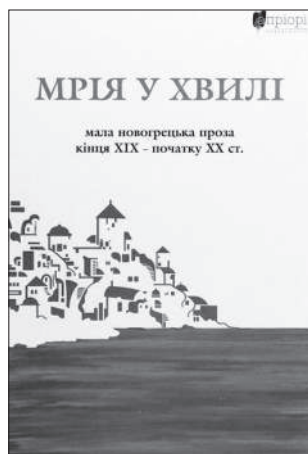
One of the most dramatic writers of the 2nd half of the 20th century Hryhir Tiutiunnyk was remembered by all his contemporaries who worked in the cultural sphere as a person endowed with a keen sense of humor, rare wit, and unique artistry (in various genres, both dramatic and comedic). This paper is a reflection on how in the works by Hryhir Tiutiunnyk, killed by the totalitarian system in 1980, the well-known dominants of “love and pain” are deepened by irony, in all the immensity of its shades and meanings. The writer did not use any words from the political lexicon but instead unmasked the totalitarian system by depicting (mostly through apt expressions and details) the behavior and destinies of people oppressed or destroyed by it. His irony is mild, lenient, or even somewhat sympathetic. In the stories reviewed in the paper, namely “Screw”, “Niura”, “The Feast in Memory of Markiiian”, “The Son Has Arrived”, the mentioned nuances of the means of irony are used in rather complex, sometimes weird combinations (“The Literate”, “Laughter”), revealing

the ardent indifference of the author who tried (sometimes successfully) to pretend to be an outsider — an unworried or even superior narrator. In such works as “The Feast in Memory of Markiiian” and “Medal”, the death itself or its obvious approach causes the appearance of tragicomic elements. However, in the latter, the tragic irony is not related to the character, but to the props of the stage action, in which the people resembling mannequins represent the village and district authorities and pretend to award a starving man as “the best animal breeder”.

Some of Hryhir Tiutiunyk’s characters, as in the short story “Oddity” and the story “My Saturday”, rise to a sarcastic mockery of oppressors: the specificity of the Soviet-communist officials lies in the fact that they don’t even realize the absurdity of their activities, which lack any humanistic principles. The literary world of the writer, despite its seeming simplicity, is extremely complex in terms of inner subtleties of thoughts, emotions, and conflicts.

Keywords: irony, perspicacity, empathy, sarcasm, tragicomedy, grotesque, symbol of the system, totalitarianism, props, bureaucratic ingenuity, complexity, seeming simplicity.

Мрія у хвилині: мала новогрецька проза кінця XIX — початку XX ст. / перекладачі: А. Савенко, І. Гуджеджіані, М. Мокривська, А. Малахіті, О. Сніговська, А. Шаповаленко. Київ: Апріорі, 2021. 252 с.

Ця добірка малої прози буде корисною для всіх, хто цікавиться модернізмом у європейських літературах. У Греції загальноєвропейські літературні тенденції особливо виразно поєднувалися з місцевим колоритом, зумовленим як історичними обставинами, так і впізнаними особливостями національної ментальності. Виразна «грецькість», утім, не означає одноманітності. Три автори, представлені в антології, вельми різні за своєю психологією, світобаченням, а відповідно, і стилем. Це увиразнюють назви невеликих, але змістовно насичених ознайомчих статей, що супроводжують добірки перекладених творів: «Дослідник несвідомого» (про Георгіуса Візіноса), «“Святий” новогрецької літератури» (про Александроса Пападіямандиса) та «Єретик чи просвітник?» (про Еммануїла Роїдиса). Письменники художньо трактують такі явища, як криза традиції, руйнування стереотипів, національні та особисті травми, гендерні проблеми та ін. Упорядник книжки — відомий дослідник і перекладач грецької літератури Андрій Савенко.

Наші
презентації